

С. В. Пивоваров

ПРЕДМЕТИ ПІЗНЬОАНТИЧНОГО ІМПОРТУ В СТАРОЖИТНОСТЯХ БУКОВИНИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I тис. н. е.

В статі розглядаються питання взаємодії населення Буковини з пізньоантичним світом.

Ключові слова: пізньоантичний імпорт, римські монети, Буковина, скарби.

До важливих проблем вітчизняної історичної науки відносяться питання пов'язані з вивченням торгово-економічних взаємин первісного населення Східної Європи із пізньоантичним світом. Дослідження цих питань дозволяє отримати якісно нову інформацію про взаємостосунки населення первісної периферії із античною цивілізацією, встановити етапи їх розвитку, визначити основні категорії товарів імпорту та експорту, напрями торгівельних шляхів і з'ясувати рівень впливу пізньоантичного світу на матеріальну та духовну культуру місцевого населення.

Джерелами по реконструкції зв'язків східноєвропейського населення із центрами пізньоантичного світу виступають фрагментарні дані писемних джерел та археологічний і нумізматичний матеріал. Особливо важливе значення мають два останні види джерел, позаяк дають змогу дізнатися про конкретні види і кількісні об'єми імпортованої античної продукції, роль римської монети в племінному середовищі, вказують на існування торгівельних комунікацій і т. п. Ще однією перевагою вказаних видів джерел є їх постійне поповнення завдяки археологічним роботам.

Археологічні дослідження старожитностей першої половини I тис. н. е. на землях України засвідчують, що носії всіх археологічних культур, виявлених на цій території, в тій чи іншій мірі контактували з пізньоантичним світом. Проте найбільш об'ємно торгово-економічні зв'язки простежуються у населення черняхівської та карпатських курганів археологічних культур. Цьому

сприяли, як близькість ареалів даних культур до пізньоантичних міст Північного Причорномор'я, римських провінцій Дакії та Мезії, так і значна військово-політична активність їх носіїв, а це вело до масштабного проникнення на територію культур античного імпорту та значно впливало на матеріальну і духовну культуру місцевого населення.

В ареал розповсюдження черняхівської та карпатських курганів археологічних культур входила й територія Буковини (межір'я Сирету, Верхнього Пруту та Середнього Дністра, Чернівецька обл. України). На землях краю виявлено близько 250 пам'яток черняхівців та понад 130 пам'яток носіїв культури карпатських курганів, межею, яка їх розділяла була р. Прут. Вивчення цих пам'яток шляхом розвідок і розкопок, здійснених Б.О. Тимощуком, І.С. Винокуром, В.Д. Бараном, Л.В. Вакуленко, В.М. Войнаровським, Г.Ф. Нікітіною, М.Ю. Смішко та іншими дозволило виявити значну кількість предметів пізньоантичного походження [Баран, 1981, с. 98—100; Вакуленко, 1977, с. 60—62; Винокур, 2000, с. 293—295; Войнаровський, 1999, с. 140—153; 1999, с. 189—214; 2007, с. 64; Никитина, 1964, с. 140—150; 1988, с. 21—24; 1995, с. 69—86; 1996, с. 70—72; Пивоваров, 1985, с. 46—47; 1985а, с. 52—54; 1988, с. 45—47; 1999, с. 15—35; 2002, с. 43—55, 187—194; Смішко, 1960; 1964, с. 67—80; Тимошук, 1950, с. 54—59; 1984, с. 86—91; Тимошук, Винокур, 1962, с. 186—195; Цыгылык, 1971, с. 364]. Аналіз знахідок дозволив встановити, що до привізних предметів відносяться: фрагменти і цілі екземпляри амфор, уламки червонолакового посуду, вироби із скла та металу, римські монети, морські мушлі тощо.

Найчисленнішу групу знахідок пізньоантичного імпорту на території регіону становлять

фрагменти і цілі екземпляри світлоглиняних і червоноглиняних амфор, які використовувалися для транспортування і збереження, переважно, вина та оливкової олії. Так, на пам'ятках черняхівської культури знахідки амфорної тари зафіксовані у 51 пункті, а на пам'ятках культури карпатських курганів у 20.

Більшість знайдених амфор представлені уламками ручок, горловин, стінок, ніжок посудин, або ж пряслицями, зробленими з їх бочків. У місцевих старожитностях також відомі й цілі екземпляри посудин. Зокрема, на черняхівському поселенні в Комарові знайдено 7 амфор, на могильниках в Оселівці і Романківцях — відповідно 3 і 2 амфори, ще 2 посудини походять із випадкових знахідок у Кельменцях та Кишлі. З Глибоцького поселення та могильника, які відносяться до культури карпатських курганів відомі 3 цілі екземпляри амфор [Кропоткин, 1970, с. 68—70; Пивоваров, 1988, с. 45—47]. Саме ці знахідки цілих екземплярів посудин дозволяють визначити їх тип та відшукати аналогії в старожитностях першої половини I тис. н. е.

Виявлена амфорна тара представлена світлоглиняними і червоноглиняними посудинами, які підрозділяються на ряд типів [Пивоваров, 1988, с. 45—47]. Амфори із світлої глини (від білого до світло-червоного кольорів) вузькогорлі й відносяться, за формами цілих екземплярів, до «інкерманського» (Кельменці, Глибоцький могильник) та «танаїського» (Оселівський могильник, Глибоцьке поселення) типів і датуються в межах III—IV ст. Амфори першого типу характеризуються стрункими пропорціями тулуба, вони мають висоту 51—54 см, найбільшу ширину в плечиках 12—15,5 см, діаметр горловини — 3—5 см, діаметр ніжки — 4,5—5 см. Другому типу амфор притаманні менші розміри: висота близько 40 см, але більший діаметр плечиків — 23,5 см, вузька горловина діаметром 3,5 см та невелика ніжка діаметром 3,2 см [Кропоткин, 1970, с. 69]. Фрагменти таких амфор становлять переважну більшість знахідок на поселеннях обох культур (рис. 1, 9—18). Варто відзначити, що на одному із уламків горловини амфори збереглося прямокутне клеймо із буквами «АМ», на жаль точних аналогів даному клейму не виявлено. Амфори цих типів традиційно пов'язуються із виробництвом у пізньоантичних центрах Південного Причорномор'я, зокрема, із містом Синопою.

Червоноглиняні амфори з території регіону виготовлені із добре відмудленої глини без помітних домішок, деякі із них погано випалені. Амфори цієї групи підрозділяються на вузькогорлі та широкогорлі.

До вузькогорлих посудин відносяться амфори, виявлені в Комарові, Дарабанах і Романківцях. Вони невеликих розмірів, мають вкритий канелюрами тулуб і овальні в перетині ручки. Їх висота становить 25—40 см, найбільша ши-

рина тулуба 10,5—13,5 см, діаметр вінчика 2,5—5 см, денця — 3—6 см [Кропоткин 1970, с. 69]. Такі амфори датуються III—IV ст.

Цілі екземпляри широкогорлих амфор походять із розкопок Комарівського поселення. Вони мають великі розміри. Так, одна із них має висоту 93 см, ширину — 45 см, діаметр горловини 12,5 см, тулуб вкритий канелюрами, ручки в перетині овальні. [Кропоткин, 1970, с. 69]. Цю амфору відносять до типу «Далекеу — Комарово» і датують IV ст.

Амфорна тара виявлена на пам'ятках Буковини знаходить численні аналоги в пізньоантичних напшаруваннях міст Північного Причорномор'я і в матеріалах римських заструмів у Подунав'ї. Очевидно, саме з цих регіонів амфори з вином і оливковою олією, можливо й іншими продуктами, поступали до жителів краю.

До предметів античного виробництва, знайдених на землях краю, відносяться й фрагменти червонолакового посуду. Вони трапилися під час вивчення пам'яток регіону в Комарові, Чорнівці та Чернівцях (Гореча). Зокрема, із Комарова походять уламки великого червонолакового блюда з плоским дном, прикрашеним заглибленими смугами, яке датується IV ст. [Кропоткин, 1970, с. 84]. Форма посудин із інших поселень невідома через фрагментарність знахідок. Керамічний посуд вкритий червоним лаком характерний для пам'яток римського часу в Причорномор'ї та Подунав'ї, а в старожитностях черняхівської та карпатських курганів культур зустрічається досить рідко. Його знахідки на поселеннях цих культур, очевидно, слід пов'язувати не тільки з торгово-економічними зв'язками, а й з проникненням пізньоантичного населення до жителів первісної периферії. Аналогічне походження, також слід вважати, мали: одноріжковий світильник із червоної глини, який був знайдений у Комарові і відноситься до III—IV ст.; античні будівельні матеріали (плінфа, черепиця, віконне скло) з цієї ж пам'ятки [Смішко, 1964, с. 67—80]; фрагмент теракотової статуетки із с. Плоска.

На території регіону знайдені численні скляні вироби (кубки, флакон, жетони для гри, намисто), виготовлення яких, переважно пов'язують із провінційно-римським світом. Більшість із них знайдені на пам'ятках черняхівської культури (Неполоківці, Комарів, Оселівка, Романківці, Одая, Горошівці, Чорнівка, Бочківці) і значно менше на поселеннях культури карпатських курганів (Глибока, Кюдин, Чагор) [Кропоткин, 1970, с. 110; Никитина, 1995, с. 77—80; Пивоваров, 1985, с. 46—47].

З-поміж знайдених виробів із скла вирізняються кубки. Вони трапилися на всіх широко досліджених могильниках черняхівської культури в регіоні. Так, наприклад, на Оселівському і Романківському могильниках скляні кубки та їх фрагменти виявлені в 28 похованнях. Всі знайдені

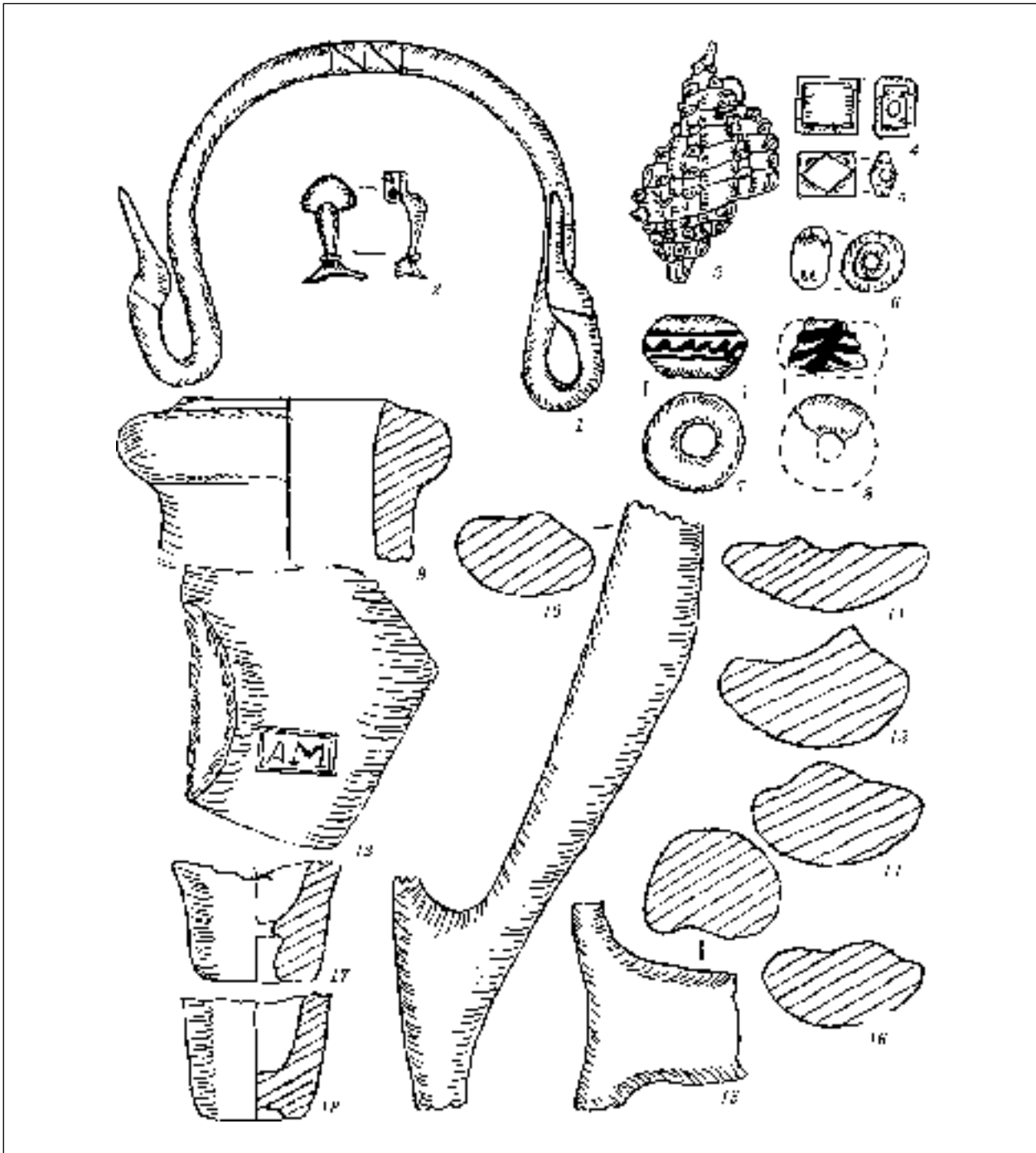

Рис. 1. Предмети пізньоантичного імпорту в старожитностях Буковини: 1 — бронзова дужка (Михалково), 2 — бронзова фібула (Костинці), 3 — морська мушля (Санківці), 4—5 — сердолікові бусини (Чорнівка, Зарожани), 6—8 — скляне намисто (Чорнівка), 9—16 — уламки світлоглиняних амфор (Рогізна, Чорнівка, Гореча, Чагор)

кубки розрізняються за формою, кольором скла, його товщиною та орнаментациєю. Вони відносяться до наступних типів: циліндричних з овальним дном, конічних із округлим чи загостреним дном, прикрашених пропліфованими овалами або кругами. Всі знайдені кубки знаходять широкі аналогії в старожитностях першої половини I тис. н. е. у Європі та пізньоантичному світі.

Найчисленнішу групу скляних виробів з пам'яток краю представляють намистини круг-

лої, чечевицеподібної, продовгуватої форми різних розмірів. Серед них зустрічаються екземпляри діаметром від 2,5 до 0,5 см, які мають зелений, синій, фіолетовий, жовтий, червоний, коричневий чи чорний колір. Деякі із бусин великого діаметру прикрашені вставками із скла іншого кольору (рис. 1, 7—8).

Більша частина скляних виробів потрапляла до мешканців краю по торгівельним шляхам із пізньоантичного світу, а частина найвірогідні-

ше виготовлялася на місці. Про існування місцевого скляного виробництва свідчить знахідка решток склоробної майстерні на поселенні черняхівської культури в Комарові, де крім інструментарію виявлено й браковані вироби та відходи.

Інші категорії імпортованих предметів на пам'ятках регіону представлені сердоліковими (рис. 1, 4—5) та фаянсовими намистинами, сердоліковою вставкою до персня із зображенням танцюючого сатира, підвісками із морських раковин (рис. 1, 3) тощо. Рідкою для регіону є знахідка бронзової ручки із кінцівками, у вигляді голів водоплаваючої птиці, від металевієї посудини чи дерев'яної шкатулки, яка була знайдена автором на поселенні черняхівської культури в с. Михалково (рис. 1, 1). Очевидно, пізньоантичне походження також має бронзова фібула, яка за силуетом нагадує дельфіна (?), виявлена на поселенні культури карпатських курганів у с. Костинці (рис. 1, 2).

Важливу категорію предметів пізньоантичного походження на території регіону представляють знахідки римських монет. Останні виявлені в скарбах, відомі по випадкових знахідках, та головне, зафіксовані археологічним шляхом на пам'ятках культур [Вакулєнко, 1977, с. 197—199; Кропоткин, 1961, с. 92—95].

Дослідження знайдених монет дозволяє переглянути деякі традиційні уявлення щодо часу появи римських монет у регіоні. Вважалося, що рік карбування монети є точкою відліку її обігу, який не був тривалішим за півстоліття. Тобто знайдені в Східній Європі монети I—II ст. н. е., на думку дослідників, приблизно в цей же період знаходились в обізі, а пізніше осідали в скарбах. Проте виявлені в закритих комплексах носіїв черняхівської та карпатських курганів культур римські монети дали змогу кардинально змінити цю точку зору. Встановлено, що стародавнє населення України, яке проживало у III — на початку V ст. н. е. користувалося у переважній більшості римськими монетами двохсотлітньої, чи трьохсотлітньої давності. Тобто монети I—II ст. н. е. обслуговували грошовий обіг місцевих племен і в III—V ст. У зв'язку з цим варто зауважити, що нумізматичний матеріал, у даному випадку, не несе інформації про час надходження монет і не датує закриті археологічні комплекси. Навпаки, дані археології відіграють вирішальну роль і показують час, коли монети потрапили до конкретного регіону і були там в обігу. Чому виникла така ситуація? Справа в тому, що стародавнє первісне населення України, як у цілому і всієї Європи, користувалося повноцінною срібною монетою. А нею був тільки імператорський денарій, карбований у I — на поч. III ст. н. е., в якому знаходилося 50—70 % чистого срібла. Монети пізнішого часу, (посріблені, або зовсім мідні антонініани з умовним курсом обігу та емісії IV ст. н. е.) лише в незнач-

ній кількості потрапляли до місцевих племен. Вони переважно використовувалися жителями ближньої периферії античного світу. Фактично римські монети перших століть н. е. знайшли нове «життя» у місцевого первісного населення і ще, як мінімум, два — три століття обслуговували грошовий ринок первісних племен. Підтвердженням цьому є і значна потертість більшості з виявлених монет на території Східної Європи [Пивоваров, 1999, с. 15—35].

Знайдені на землях Буковини римські монети представлені скарбами, випадковими знахідками та номіналами, виявленими під час археологічних робіт. Останні мають найбільшу наукову цінність та несуть максимум інформації. На сьогодні ми маємо відомості відносно 7 скарбів, 18 випадкових знахідок та 25 — зафіксованих археологічно.

Скарби монет, виявлені в регіоні, відносяться до малодостовірних та недостовірних. В ареалі черняхівської культури, в межах регіону, відомі три скарби. Це малодостовірний монетний скарб з Шипинців, монетно-речовий скарб із Грушівців та недостовірний монетний скарб з м. Хотина. Чотири скарби походять з пам'яток культури карпатських курганів: малодостовірні — з Плоскої та недостовірні з Банилова, Широкої Поляни і Чернівців. Усі скарби, окрім Широкополянського, типові для старожитностей II—IV ст. н. е. на території Східної Європи і складаються в основному з римських імператорських срібних денаріїв, карбованих у перші століття н. е. Аналогічні монети знайдено за випадкових обставин та під час археологічного обстеження пам'яток культур. Переважна їх більшість — це денарії, випущені в роки правління імператорів від Веспасіана (69—79 pp.) до Каракали (211—217 pp.). Лише 4 монети походять з пізнішого часу і представлені емісіями Гордіана III (238—244 pp.) Клавдія II Готського (268—270 pp.), Авреліана (270—275 pp.) та Проба (276—282 pp.). Всі вони походять з пам'яток черняхівської культури [Пивоваров, 2002, с. 187—194].

Основна кількість знайдених монет виготовлена з срібла. Монети з інших металів практично не використовувалися для обігу. Відомі з літератури знахідки монет з іншого металу, особливо з міді та бронзи, потребують перевірки. Не виключено, що це ті ж денарії, але виготовлені з низькопробного срібла, або так звані субератні монети. Відомо, що римські імператори займалися «пусканням» грошей, пускаючи в обіг неповноцінну монету по курсу доброякісної. Подібні знахідки не є рідкістю серед скарбового матеріалу та поодиноких монет на землях Східної Європи.

Золоті ауреуси відомі по знахідках лише в двох пунктах — Грушівцях та Остриці, обидві походять з ареалу черняхівської культури. Золоті монети досить рідка знахідка на пам'ятках культури [Пивоваров 2002, с. 187—194]. Пере-

важна їх більшість знайдена в Подністров'ї, особливо багато таких монет виявлено в Нижньому Подністров'ї, на інших територіях такі знахідки зустрічаються рідше.

Співставлення скарбового матеріалу з території Буковини (7 скарбів) із кількістю відомих археологічних пам'яток обох синхронних культур (близько 400) засвідчує певну невідповідність. Для порівняння зазначимо, що на землях Середнього Подніпров'я та Волині скарбів римських монет виявлено в декілька разів більше, а археологічних пам'яток відомо менше. Цю невідповідність можна пояснити неоднаковою функцією монет у населення різних територій. Поява скарбів, як відомо, тісно пов'язана з рівнем соціально-економічного розвитку конкретного населення. Оскільки в скарбах концентрується надлишок суспільного продукту, то вони виступають як привідні і відвідні канали грошей, що знаходяться в обігу. Тобто неможливість використання певної кількості монет в обігу веде до потрапляння їх у скарби, а в обігу залишається тільки та кількість монет, яку потребує ринок. У зв'язку з цим велика кількість скарбів на тій чи іншій території говорить про слабкість або малорозвиненість грошового обігу. Скарбовий матеріал з Буковини показує, що більшість монет була в обігу, і тільки незначна їх частина була захована. Що це відповідало дійсності, підтверджує і факт великої кількості знахідок поодиноких монет на пам'ятках культур; тих монет, які реально знаходились в обігу і були загублені, або потрапили до культурного шару пам'ятки після її загибелі. На користь цього свідчать і знахідки предметів пізньоантичного імпорту, про що йшла мова вище.

Римська монета потрапляла до людності краю різними шляхами. В основному завдяки торгівлі з пізньоантичним населенням міст Північного Причорномор'я та римських приднаїських провінцій. Основними торговими шляхами в той період були водні артерії Дністер (Тірас) та Прут (Пората) існували, очевидно, і сухопутні шляхи через Карпатські перевали. Найважливіше значення для первісного населення регіону мав Дністровський торговий шлях, який був одним з відгалуджень відомого «Бурштинового шляху», що поєднував береги Балтійського та Чорного морів. Цим шляхом і поступала до місцевого населення основна кількість предметів античного походження та римські монети. За привезені з пізньоантичного світу товари стародавнє населення краю розраховувалося продуктами сільського господарства, скотарства, лісових промислів, можливо, навіть рабами. Не виключено, що частина монет і предметів розкоші могла потрапити і в результаті військових походів, як військова здобич, викуп чи платня за нейтралітет [Пивоваров, 1985, с. 52—54].

Вивчення знахідок пізньоантичного імпорту та римських монет на Буковині дає змогу го-

ворити про рівень впливу античного світу на соціально-економічний та духовний розвиток місцевого первісного населення, а картографування виявлених нумізматичних об'єктів і предметів античного виробництва дозволяє намітити місця розташування основних общинних і племінних центрів у носіїв черняхівської та карпатських курганів культур у межах регіону.

Баран В.Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. — К., 1981.

Брайчевський М.Ю. Римська монета на Україні. — К.: Вид-во АН УРСР, 1957.

Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тис. н. е. — К., 1977.

Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II—V ст. н. е. — К., 1976.

Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля. — Кам'янець-Подільський: Абетка; Оіом, 2000.

Войнаровський В.М. Археологічні дослідження пам'яток II ст. до н. е. — XIV ст. н. е. на Чернівецьчині (до подання нового матеріалу в експозиції ЧКМ) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. — Чернівці, 1999. — Т. 3. — С. 140—153.

Войнаровський В.М. Нові пам'ятки ранньоримського часу в Буковинському Прикарпатті (до підрунтя черняхівської культури в регіоні) // Materialy i Sprawozdania Osrodkka Archeologicznego. — Rzeszow; Krosno; Tarnow, 1999. — Т. XX. — S. 189—214.

Войнаровський В.М. Чорнівка-І. Поселення IV—IX ст. на Буковині. — Чернівці: Зелена Буковина, 2007.

Кропоткин В.В. Клады римских монет на территории СССР. — М., 1961.

Кропоткин В.В. Римские импортные изделия в Восточной Европе. II в. до н. э. — V в. н. э. — М., 1970.

Маркевич В.И., Рикман Э.А. Клад III—IV в. н. э. // СА. — 1973 — № 4 — С. 260—261.

Махно Е.В. Памятники черняховской культуры на территории УССР // МИА. — М., 1961. — Вып. 82. — С. 9—83.

Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. — К., 1976.

Никитина Г.Ф. Поселения черняховской культуры на Среднем Днестре // СА. — 1964 — № 2 — С. 140—150.

Никитина Г.Ф. Могильник у с. Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл. // Могильники черняховской культуры. — М., 1988. — С. 5—100.

Никитина Г.Ф. Анализ археологических источников могильника черняховской культуры у села Оселивка. — М., 1995.

Никитина Г.Ф. Могильники черняховской культуры в Северной Буковине и Бессарабии. — М., 1996.

Пивоваров С.В. Римський імпорту на Середньому Дністрі і Верхньому Пруті // Тез. доп. VI Подільської істор.-краєзнав. конф. (секція археології). — Кам'янець-Подільський, 1985. — С. 46—47.

Пивоваров С.В. Римская монета у племен Поднестровья и Попрутья в первой половине I тыс. н. э. // Тез. докл. и сообщ. совместн. школы-семинара «Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н. э. — первой половине I тыс. н. э. на Юго-

Западе СССР и сопредельных регионов». — Ужгород, 1985. — С. 52—54.

Пивоваров С.В. Позднеантичная амфорная тара на черняховских памятниках Северной Буковины // Тез. докл. II сессии всесоюз. школы-семинара «Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н. э. — первой половины I тыс. н. э. на Юго-Западе СССР и сопредельных регионов» — Львов, 1988. — С. 45—47.

Пивоваров С.В. Римські монети в старожитностях черняхівської культури // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. — Чернівці, 1999. — Т. 2. — С. 15—35.

Пивоваров С.В. Нумізматичні пам'ятки Буковини. — Чернівці, 2002.

Смішко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тис. н. е. — К.: Вид-во АН УРСР, 1960.

Смішко М.Ю. Поселення III—V ст. із слідами скляного виробництва біля с. Комарів Чернівецької обл. // МДАПВ. — К., 1964. — Вип. 5. — С. 67—80.

Тимощук Б.А. Подкарпатские курганы III—V вв. н. э. // КСИИМК. — 1950. — Вып. 52. — С. 54—59.

Тимощук Б.А., Винокур И.С. Памятники эпохи полей погребений на Буковине // КСИА. — 1962. — Вып. 90. — С. 73—75.

Тимощук Б.А., Винокур И.С. Памятники Черняховской культуры на Буковине // МИА. — 1964. — № 116. — С. 186—195.

Тимощук Б.О. Археологічні пам'ятки Чернівецької обл. — Чернівці, 1970.

Тимощук Б.О. Зустріч з легендою. — Ужгород: Карпати, 1974.

Тимощук Б.А. Черняховская культура и древности культуры карпатских курганов // КСИА. — 1984. — Вып. 178. — С. 86—91.

Цыгылык В.И. Черняховское поселение у с. Оселивка // АО 1971 г. — М., 1972. — С. 364.

Щаплова Ю.Л. Мастерская по производству стекла у с. Комарово III—IV вв. // СА. — 1978. — № 3. — С. 230—242.

Щукин М.Б. Готский путь. Готи, Рим и черняховская культура. — СПб, 2005.

S.V. Pivovarov

THE ARTICLES OF IMPORT FROM THE ANCIENT SITES IN BUKOVINA OF THE FIRST PART OF THE FIRST CENTURY

This article is devoted to the question of interaction between population of Bukovina and Antique world in the first part of the first century.